

Cercetarea sociologică a acțiunii colective din unitățile productive

Dr. Lazăr Vlăsceanu

Universitatea București

Dr. ing. Adrian Gheorghe

Institutul Politehnic București

Vreme îndelungată s-a considerat că forma de organizare socială cu cea mai mare eficiență în planul maximizării performanțelor sociale, economice, științifice etc. este competiția. Desigur că și cooperarea era admisă în lumea valorilor dezirabile, fiind apreciată pentru efectele posibile, dar fără a se construi cadrele structurale cele mai adecvate pentru practica-re și dezvoltarea sa optimă. Odată cu democratizarea crescândă a relațiilor sociale, mai ales în condiții socialiste de dezvoltare, a devenit evident faptul că cercetarea, cunoașterea și programarea relațiilor de cooperare între persoane, instituții sau sisteme de instituții sociale trebuie să devină preocupări centrale pentru teoria conducerii. Relațiile de cooperare se dezvoltă în condiții de „acțiune colectivă” și, în acest sens, se poate vorbi de o *problematică teoretică și practică a „acțiunii colective”*.

Studiul sociologic și psihosociologic al mecanismelor cooperării și acțiunii colective, al sistemului de atitudini și valori caracteristice agenților sociali implicați în relații de cooperare poate releva căi și strategii de dirijare optimă, cu consecințe practice incontestabile, în direcția aplicării principiului conducerii colective a întreprinderilor socialiste.

Această problematică dobândește valențe noi și deosebit de semnificative, mai ales dacă avem în vedere hotărârile *Plenarei C.C. al P.C.R.* din 22—23 martie 1978, care au profunde implicații pentru perfecționarea conducerii și planificării economico-financiare. În acest sens, s-a formulat cerința asigurării concordanței dintre cadrul organizatoric democratic al activității politice de conducere socială și mecanismul economico-financiar prin care să se ofere posibilități sporite de manifestare a inițiativei organelor colective de conducere a întreprinderilor. „Măsurile de perfecționare a conducerii și planificării pornesc de la principiul îmbinării dirijării unitare, pe baza planului național unic, a activității de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate cu autonomia economico-financiară a unităților administrative și de producție, cu principiul autoconducerii muncitorești, cu autogestiunea întreprinderilor”¹. În același timp, odată cu

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvântare la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22—23 martie 1978*, în vol. *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 15, București, Edit. politică, 1978, p. 591.

creșterea autonomiei economico-financiare a diferitelor unități productive se pune și problema dezvoltării unei activități sau a unor relații de cooperare în profil departamental, de ramură sau teritorial între întreprinderi, iar în cadrul acestora, între diferitele persoane sau grupuri de persoane implicate în activitatea de conducere, planificare și realizare propriu-zisă a sarcinilor de plan. Rezultă, deci, că realizarea cerințelor principiului muncii colective de conducere, ca expresie a democrației bazate pe auto-conducere muncitorească, și necesitatea dezvoltării unor relații și activități de cooperare între unități economico-sociale ce dispun de autonomie relativă, datorită noilor mecanisme economico-financiare, sînt probleme care se raportează la aceeași problematică posibilă a acțiunii colective.

O astfel de problematică poate fi raportată atît la modul de manifestare, constituire și dezvoltare a relațiilor de cooperare dintre indivizi pentru elaborarea colectivă de decizii, cît și la relațiile dintre unități economico-sociale în condiții de creștere a autonomiei lor economico-financiare. Dihotomia propusă nu împiedică, însă, dezvoltarea unui demers analitic inițial, în care întreprinderile sau persoanele particulare să fie considerate prin termenul generic de agenți sociali. Ca atare, problematica acțiunii colective ar putea include, între altele, întrebări de genul următor :

1. În condițiile existenței unor agenți sociali care dispun de autonomie relativă, în termenii activităților sau intereselor, atitudinilor sau valorilor individuale, care sînt *mechanismele de coordonare și armonizare* a activităților pentru a dezvolta *relații sociale de cooperare* menite să conducă la realizarea obiectivelor social-economice ierarhic distribuite și socialmente necesare ?
2. Care sînt căile și în ce fel *armonizarea* relațiilor dintre agenți conduc la *optimizarea* rezultatelor activității economico-productive ?
3. Ce influență are sistemul structural integrator, în care se constituie relațiile de cooperare, asupra dezvoltării acțiunii colective.

În vederea sugerării unor răspunsuri posibile la astfel de întrebări, ne propunem, în studiul prezent, să ne referim mai întîi la structura și la unele din mecanismele specifice acțiunii colective, pentru ca apoi să prezentăm pe scurt trei din modelele teoretice cunoscute. În final, vom propune premisele unui model și vom prezenta cîteva din mecanismele de condiționare structurală a funcționării acțiunii colective.

1. Componentele acțiunii colective

Orice *acțiune colectivă* este o *rezultantă a coordonării* acțiunilor individuale pentru elaborarea de decizii prin cooperare și pentru realizarea performanțelor sociale, utile atît agenților individuali, cît și comunității sociale.

Componentele principale ale unei acțiuni colective sînt :

a. *agenții individuali* (persoane integrate în grupuri sau unități/instituții sociale, în funcție de nivelul analizei) :

$$P = (p_1, p_2, \dots, p_n);$$

b. relațiile constituite între agenți, care pot fi ordonate, în ultimă instanță, pe vectori corespunzători ca relații de cooperare sau necooperare :

$R = (r_1, r_2, \dots, r_m)$;

c. obiectivele activității $O = (o_1, o_2, \dots, o_i)$;

d. acțiunile solicitate pentru realizarea obiectivelor $A = (a_1, a_2, \dots, a_j)$.

Agenții definiți în P stabilesc relații ordonate în R cu scopul de a realiza obiectivele $(o_1, o_2, \dots, o_i)$ prin acțiunile $(a_1, a_2, \dots, a_j)$ disponibile la un anumit moment.

Acțiunile agenților individuali, implicați în relații reciproce pentru realizarea unor obiective definite, iau forma unor *spirale de reacție reciprocă*, în care fiecare stadiu de armonizare îl influențează pe următorul. Totodată, spiralele de reacție reciprocă ale agenților individuali se dezvoltă în condițiile existenței unor factori de natură socială, psihologică și organizatorică ce pot fi tipologizați astfel (figura 1) :

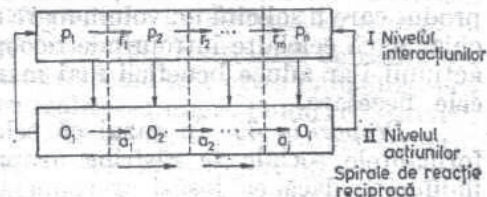

Fig. 1

1. distribuirea intereselor individuale în funcție de sarcinile de plan (pentru întreprinderi) sau de dimensiunile reprezentative motivațional orientative (ale persoanelor);

2. valorile referențiale, configurate ca domenii de preferință ale orientărilor individuale sau în raport cu obiectivele ierarhic constituite pe ordine de prioritate;

3. controlul social exprimat de mecanismele sociale sau economice de coordonare — armonizare a acțiunilor individuale.

Orice acțiune colectivă se dezvoltă, deci, într-un context structural care-i determină modul de organizare, orientare și realizare. Contextul structural prefigurează restricțiile sau condițiile de constituire a acțiunii colective.

Printr-un exemplu concret încercăm să clarificăm problema acțiunii colective. Să presupunem că întreprinderile specializate dintr-o centrală industrială ar urma să colaboreze la realizarea în comun a unui produs ce trebuie inclus în planul de producție. Condițiile situației sînt următoarele :

a. fiecare întreprindere trebuie să participe la realizarea produsului în funcție de profilul său ;

b. beneficiile cooperării la realizarea produsului sînt neuniform distribuite între întreprinderi, astfel încît contribuția la indicatorul producție netă pentru fiecare este diferită ;

c. propunerea unui alt produs cu o distribuție mai uniformă a beneficiilor pe fiecare întreprindere constituie un domeniu de interes mai larg ;

d. produsul propus de centrală este totuși mai important pentru cooperarea între centrale, în profilul de ramură al planului.

În condițiile autogestiunii economico-financiare, fiecare întreprindere va tinde să-și maximizeze propriul beneficiu prin realizarea optimă a indicatorului de plan producție netă. Există, deci, posibilitatea *individualizării* intereselor. În același timp, planificarea economico-socială este

centralizată, ceea ce presupune coordonarea și dirijarea unitară conform sistemului valoric și de interese comune. De aici :

Propoziția 1: Întreprinderile ar considera mai întâi că orice cooperare sau/și coordonare a acțiunilor individuale conduc la obținerea unor performanțe social-economice mai mari, relevante atât pentru întreg sistemul social, cât și pentru fiecare în parte, dacă rezultatele sunt comparate cu necooperarea sau lipsa de coordonare.

Propoziția 2: În ciuda recunoașterii avantajelor cooperării, fiecare întreprindere ar tinde să urmeze un curs de maximizare a propriului beneficiu ; în exemplul precedent ar fi preferabilă necooperarea pentru întreprinderea care nu obține beneficii suficiente din realizarea unui produs care îi solicită un volum mare de muncă trecută și nu de muncă vie, chiar dacă celelalte întreprinderi cooperează, întrucât un astfel de curs al acțiunii i-ar aduce beneficii mai mari sau în nici un caz mai mici decât cele necesare.

Propoziția 3: În cazul că celelalte întreprinderi cooperează, performanțele sociale se răsfrâng asupra fiecărei componente a centralei, indiferent dacă ea însăși ar coopera sau nu (planul trebuie realizat la nivel de centrală la toți indicatorii). În cazul în care ceilalți nu cooperează, atunci fiecare întreprindere consideră că nici o performanță socială nu este obținută ; sau contribuția sa individuală ar fi insuficientă pentru obținerea unui rezultat, iar în plus ar necesita sacrificii individuale nerecompensate.

În concluzie, în condiții de autogestiune economico-financiară a întreprinderilor relativ autonome, este posibil să apară o situație caracterizată astfel :

a. fiecare apreciază pozitiv cooperarea ;

b. nu orice întreprindere, în mod automat și direct, înclină pentru cooperare.

Se ajunge astfel la un paradox ce poate fi formulat în felul următor : deși toți apreciază cooperarea și sunt conștienți de efectele negative ale necooperării, fiecare înclină spre necooperare și realizarea propriilor interese individuale.

Rezolvarea unui astfel de paradox este o problemă deosebit de importantă pentru dezvoltarea autoconducerii și autogestiunii economico-financiare. Cooperarea socială este dificilă de realizat și necesită cunoașterea și controlul unor mecanisme sociale specifice. Aceasta poate fi numită *problema acțiunii colective*.

2. Modele de acțiune colectivă

Soluționarea unei astfel de probleme a preocupat mai mulți cercetători, propunându-se diferite modele teoretice. Să ne referim pe scurt la trei dintre acestea.

a. *Modelul economic al lui Olson* se referă la problema acțiunii colective din perspectiva grupurilor mari de interese (consumatori, plătitori de impozite etc.), considerând a fi sortită eșecului încercarea de a ajunge la decizii sau acțiuni colective în astfel de condiții. În principiu, un actor

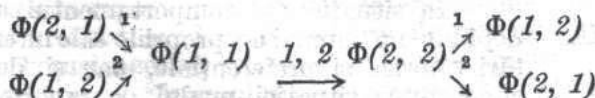
social va contribui la realizarea unui bun colectiv numai în măsura în care partea care-i revine din rezultat este mai mare decât contribuția sau sacrificiul personal adus pentru realizarea acestuia². Ca urmare, „nu ne putem aștepta ca grupurile să se organizeze sau să acționeze în comun numai pentru că eventualele câștiguri rezultate din acțiunea de grup ar depăși cheltuielile (...). Individul rațional dintr-un sistem economic nu-și micșorează cheltuielile pentru a preveni inflația (și nu-și crește cheltuielile pentru a preveni depresiunea economică), pentru că știe că, în primul rând, eforturile lui nu au un efect observabil și, în al doilea rând, va beneficia în orice caz de stabilitatea prețurilor obținute prin eforturile celorlalți”. Concluzia lui Olson este că „nu există nici un motiv să credem că marile grupuri se vor organiza pentru a acționa în interesul lor comun”³.

Pare evident că demonstrația lui Olson este contrazisă de realitatea istorică a unirii eforturilor unei clase sociale (cum este clasa muncitoare ca „grupare specifică de interese”) pentru realizarea unor „bunuri colective”. Eroarea principală a modelului său rezidă în ignorarea condițiilor structurale ale unei virtuale acțiuni colective și în exagerarea importanței acordate factorilor subiectivi, individuali. Orice acțiune colectivă depinde în mod fundamental de asigurarea unor cadre structurale adecvate, în special de tipul de relații de producție în care urmează să se realizeze.

b. Modelul bazat pe teoria matematică a jocurilor a fost elaborat pornind de la caracterul concurențial al intereselor actorilor implicați într-o situație comună. Prima încercare își găsește expresie în binecunoscuta problemă a dilemei prizonierilor formulată de Luce și Raiffa⁴ și dezvoltată apoi în diferite alte variante⁵. În cazul cu doi actori, se consideră posibilitatea a cîte două strategii de acțiune pentru fiecare (cooperare și necooperare), din care rezultă matricea alternativelor următoare :

		Actorul 2	
		1: Cooperare	2: Necooperare
Actorul 1	1: Cooperare	$\Phi(1, 1)$	$\Phi(1, 2)$
	2: Necooperare	$\Phi(2, 1)$	$\Phi(2, 2)$

Fiecărei alternative rezultate din interacțiune îi corespunde un univers de preferințe care conduce la următoarele posibilități optime :

² M. Olson, *The logic of collective action*, Schocken Books, New York, 1968, p. 2 și pr. 2, cf. R. Hardin, *Collective action as an agreeable n- prisoners dilemma*; În „Behavioral Science”, nr. 16, 1971.

³ M. Olson, *op. cit.*, p. 22-25.

⁴ R.D. Luce and H. Raiffa, *Games and decisions*, Wiley, New York, 1957.

⁵ R. Hardin, *op. cit.*; A. Rapaport and A.M. Chammah, *Prisoners dilemma: study of conflict and cooperation*, Michigan University Press, Ann Arbor, 1965; J.C. Harsanyi, *A general theory of rational behaviour in game situations*, „Econometrica”, 34, 1966.

Actorul 1 preferă cel mai mult alternativa $\Phi(1, 1)$ și cel mai puțin $\Phi(2, 1)$, în timp ce pentru al doilea actor ordinea este exact inversă. Amândoi preferă pe $\Phi(1, 1)$ în raport cu $\Phi(2, 2)$. În acest fel se descriu, deocamdată la nivel calitativ, strategiile alternative de acțiune bazate pe cooperare/necooperare, având aplicații în diferite domenii (relații internaționale, relații economice de concurență, competiții de diferite tipuri etc.).

Dezavantajul unui astfel de model rezidă, în primul rând, în aceea că se aplică numai la situații de concurență sau competiție din care cu greu se poate imagina posibilitatea generalizării unei acțiuni colective. În al doilea rând, modelul este valabil pentru situații cu un număr mic de actori sociali, în cazuri mai complexe modelul fiind elaborat pe baza restricției de reducere a numărului actorilor prin includerea lor în clase de similitudine. Totuși, acest model a fost cel mai mult dezvoltat, cel puțin la nivel teoretic, generând diferite strategii alternative de acțiune în situații de comportament colectiv⁶.

c. Modelul praxiologic a fost dezvoltat în sensul elaborării unei teorii logice a cooperării⁷ prin stabilirea unor raporturi teoretice între conceptele de eficiență socială, conduită rațională și scopuri propuse. O logică a cooperării ar putea fi asemănată cu sistemele logice modale și deontice, constituindu-se ca o „supraetajare” a calculului propozițional în relații cu teoria grafurilor, logica predicatelor și a relațiilor. Deocamdată, un astfel de model se află încă în stadiul de proiect, încercînd să-și fundamenteze teoretic încercările și direcțiile mai ales la nivel filozofic.

O analiză detaliată a acestor modele ar putea evidenția diferiți parametri ai acțiunii colective, diferite soluționări posibile, ca și diversitatea unghiurilor de abordare. S-ar mai putea menționa și modelele de tip decizional, dinamic-probabilist sau de tipul „învățării societale”, însă intenția noastră nu constă în contextul de față decît în propunerea unei problematice sugestive pentru interesul crescînd pe care îl merită acțiunea colectivă. De aceea, vom trece la prezentarea citorva din mecanismele care îi sînt specifice.

3. Mecanisme ale acțiunii colective

În orice situație C de acțiune colectivă sînt implicați mai mulți agenți P (persoane sau unități economice) care dezvoltă interacțiunii în condițiile restrictive exercitate de cadrul structural dat (figura 2).

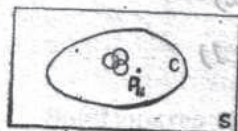

Fig. 2

În situația C , comportamentul unui agent depinde nu numai de propriile sale interese și orientări valorice și preferențiale, dar și de gradul de cunoaștere a situației, modul de raportare la riscul decizional, comportamentele celorlalți agenți, nivelul obiectiv de dezvoltare tehnologică a resurselor, percepția subiectivă a cadrului structural etc. Acțiunea

⁶ N. Buckley, T. Burns, L.D. Meeker, *Structural solutions for the problems of collective action*, în „Behavioral Science”, nr. 19, 1974.

⁷ C. Popa, *Logica cooperării, eficiența acțiunilor și conceptul de eroare practică*, în „Viitorul Social”, nr. 4, 1976; T. Kotarbinski, *Tratat despre lucrul bine făcut*, București, Edit. politică, 1976.

colectivă rezultă din dezvoltarea unor interacțiuni de cooperare între agenți cu interese și relații diferite (nu neapărat divergente), referințe valorice și cadre structurale (de planificare centrală) comune. În condițiile accentuării de la nivel central a unor legături strinse între cadrele structurale de planificare și sistemele valorice de referință, pe de o parte, și ale folosirii procedurilor de decizie colectivă, pe de alta, se pot constitui premise importante pentru constituirea acțiunilor colective.

Totodată, realizarea acestor premise într-un stadiu influențează performanțele obtenabile într-un stadiu ulterior. Teoria matematică a lanțurilor Markov poate oferi un sprijin în aproximarea acestui proces.

3.1. Orientările sociale și interacțiunea

Situațiile de interacțiune colectivă sunt caracterizate prin vectori ce exprimă funcțiile acțiunii fiecărui agent $p_n \in P$, respectiv $a_j \in A$, și funcțiile de utilitate ale fiecărei acțiuni $u_j(p_n)$, dat fiind un set de obiective și rezultatele posibile corespunzătoare. Orientările valorice și de interese ale agenților implicați depind nu numai de fiecare agent luat individual, ci și de cadrele metaorientative, adică de cadrul structural în care urmează să se desfășoare interacțiunea. În cazul nostru, planul național unic (în profil departamental, de ramură sau teritorial) și valorile construcției societății socialiste multilateral dezvoltate constituie cadrul metaorientativ structural. Condiția de dezvoltare a unor situații de necooperare, care împiedică negativ asupra constituirii de acțiuni colective la nivelul integrativ al planului național unic, constă în apariția unei contradicții între tendința de maximizare a beneficiilor la nivelul întreprinderilor individuale prin strategii de acțiune care țin cont de utilitatea acțiunilor și intereselor proprii și direcțiile dezvoltării unor indicatori de plan la nivel național. Să considerăm un exemplu. Agentul (p_n) urmează alternativa de acțiune (a_j) raportabilă la obiectivul o_i pe baza referirii la anumite orientări valorice R_i și a cunoașterii agentului cu care ar urma să interacționeze. Cunoscând orientările ultimului, agentul nostru le confruntă cu ale sale și reevaluează propriile obiective și strategii de acțiune. Dacă acest agent este interesat în maximizarea beneficiului celuilalt în virtutea integrabilității în aceeași centrală, atunci își reevaluează propriile orientări, iar dacă nu, acționează după un principiu individualist. Condiția acțiunii colective este existența unui *sistem valoric unitar* care să aibă funcții metaprocesuale în raport cu strategiile interacționale. De aici, importanța economică a unui sistem ideologico-valoric de referință unitară și comună în socialism. Totuși, această condiție a existenței unor funcții metaorientative nu este suficientă. Sistemul relațiilor economice de producție trebuie să dispună de condiții interioare specifice.

3.2. Constrângerile structurale

Acțiunea colectivă a unor agenți care interacționează depinde de poziția acestora în structura relațiilor de putere distribuite într-un organism coordonator. Când un agent exercită un control redus asupra resurselor disponibile, opțiunile sale sunt foarte limitate, comparativ cu ale celui

plasat în poziție mai avantajoasă. Posibilitatea de a iniția acțiuni colective este foarte limitată. Pe scurt, modul de distribuire a reprezentativității proporționale și egale în structura de putere a organismului coordonator este o problemă de armonizare și, în consecință, de optimizare. Când nu este realizată bine, efectele constrîngerii structurale devin vizibile, iar cooperarea este împiedicată. Putem spune că modul de distribuire a șanselor de acțiune în spiralele acțiunilor reciproce definește mulțimea interacțiunilor posibile dintre agenți, reprezentată în matricea posibilităților de interacțiune, adică tipurile posibile de cooperare sau conflict, respectiv de interacțiune simetrică sau asimetrică. Realizarea unei concordanțe între cadrul democratic de organizare și autogestiuinea economico-financiară semnifică o distribuție optimă a șanselor de interacțiune, ca premisă pentru generarea acțiunilor colective. Totodată, aceasta nu înseamnă că acțiunile colective se realizează de la sine, existînd oricînd posibilitatea unor constrîngeri datorate distribuirii inegale a șanselor în structura relațiilor de putere.

4. Concluzii

Se știe că unul din principiile de bază ale organizării și conducerii sociale, în condițiile democrației socialiste, este principiul muncii colective. De asemenea, activitatea economico-productivă desfășurată în condițiile autoconducerii muncitorești și autogestiuinii economico-financiare presupune stabilirea unor relații de cooperare dirijabile sau facilitate de cadre structurale adecvate. Din aceste perspective principiale rezultă importanța studierii mecanismelor specifice acțiunii colective. Relevînd componentele acțiunii colective, am considerat că agenții sociali nu sînt înclinați în mod automat spre cooperare. Orientările valorice și de interese, pozițiile specifice în structura relațiilor de putere, deschiderile individuale sau de grup către cooperare sînt cîțiva din factorii care influențează rezolvarea „paradoxului acțiunii colective”. Se consideră, de asemenea, importantă demonstrarea modului în care o situație de cooperare constituită în anumite condiții influențează situațiile viitoare integrabile în dezvoltarea parametrilor de bază ai acțiunii colective: eficiența socială a cooperării; căile de dirijare a acțiunii colective.

Existența unor astfel de probleme și cuprinderea lor într-un model teoretic suficient de flexibil și cu valoare euristică trebuie să ne preocupe în continuare pentru a ajunge la conturarea unor căi practice de optimizare a relațiilor economico-sociale în direcții de cooperare și dezvoltare a acțiunilor colective.